

СПЕЦИФІКА СОЦІАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКОГО АНАЛІЗУ ФЕНОМЕНА МОВИ

Останнім часом в соціально-філософській думці спостерігається посилення уваги до проблем мови, які більшою мірою, ніж інші соціальні питання, реагують на вимоги глобалізованого суспільства. Значний інтерес у цьому контексті становить думка про те, що при всьому різноманітті форм комунікації, які функціонують у людському соціумі, домінуючу роль відіграє мова. Більше того, вона є найважливішою сферою, в якій знаходить відображення життєдіяльність людини. Соціально-філософська парадигма мови вирізняється співвідношенням філософії, лінгвістики, риторики, тобто цілого комплексу наук, що формують основні параметри її науково-дослідницької діяльності. Панівною в цьому комплексі є соціально-філософська думка, яка все частіше фокусує «погляд» на феномені мови. Останній є атрибутом соціального буття взагалі й людського зокрема, тому що велике його значення для процесів створення й відтворення людського життя, а саме сфер освіти, спілкування, пізнання, виховання, дозвілля. Актуальність цієї теми зумовлюється не тільки потребами суспільства у вивченні й теоретизації цього соціального феномена, але й тими практичними трансформаціями, які відбуваються в мовному просторі.

Слід зазначити, що в рамках соціально-філософської теорії вивчення особливостей соціально-філософського аналізу феномена мови має свої традиції, які знайшли відображення в працях Аристотеля [1], Д. Скотта [3], Л. Вітгенштейна [4], Г. Гердера [5], Т. Гоббса [6], Р. Карнапа [7], С. К'єркегора [8], М. Лазаревої [9], Дж. Локка [10], В. Оккама [11], Платона [12], О. Подольської [13], Г. Фреге [14], Ж. Шмельової [15], Е. Сепіра [16], Б. Уорфа [16] та багатьох інших. Отже, різні аспекти досліджуваної теми в тому чи іншому контексті отримали певне висвітлення в соціально-філософській літературі. Але плінність соціального спонукає до нового розгляду феномена мови в соціально-філософській думці.

Метою пропонованої статті є дослідження специфіки соціально-філософського аналізу феномена мови.

Розглядаючи специфіку соціально-філософського аналізу феномена мови, можна сфокусувати увагу на такому абстрактному питанні: чи можна вважати мову, яку ми використовуємо, основним фактором подолання розриву між реальністю і її правильним описом? Від Платона до наших днів більшість філософів, навіть прихильно ставлячись до тієї чи іншої мови, імпліцитно спростовують таку роль мови. Але численні лінгвістичні філософи більш експліцитно, беручи до уваги авторитет мови, відповідають ствердно.

На думку сучасного російського філософа Шмельової Ж., специфіка соціально-філософського аналізу проблеми мови може бути виражена в низці переходів від сприйняття окремих складових мови до її цілісного уявлення. Мова як складний соціокультурний феномен, притаманний людині від природи, включає дві форми розвитку. З одного боку, еволюційну, у вигляді лінійної послідовності кумуляції (накопичення) атрибутів мови, домінуючою в якій виявляється кореляція з комунікативною сутністю мови. З іншого боку, революційну, у вигляді нелінійної, стрибкової експлікації інтенсивних і екстенсивних ознак мови, домінуючою в якій виявляється кореляція з інформаційною сутністю мови [15].

Нам здається, що за межами філософії та інших галузей теоретичного знання немає потреби багато говорити про мову, оскільки там існує порівняно незначна розбіжність у думках про те, як її застосовувати. У середині філософії головні суперечки виникають через питання про вплив мови, а отже й багато полеміки про те, як використовувати її. До тих пір, доки ця розбіжність зберігається і всеохоплююче впливає на філософську практику, мова буде вимагати постійної уваги. Коли і якщо філософи досягнуть консенсусу щодо важливості мови, такої потреби більше не буде.

Необхідно звернути увагу на те, що лінгвістичні труднощі філософів виникають не через те, що вони думають більш абстрактно, ніж інші люди, а передусім через те, що вони міркують більше про складні проблеми, які носять глибинний характер, коріння яких знаходиться так глибоко в нас, що вони формують нашу мову, і їх значимість така ж вагома, як і важливість самої мови.

Очевидно, що мова служить засобом спілкування як у філософії, так і в інших галузях, і вона є принципово важливим інструментом для особистих розмірковувань. Зрозуміло, мова може бути об'єктом філософської або наукової критики, як історія, право, життя, еволюція або галактика.

Слід зауважити, що історія взаємозв'язків між філософією і лінгвістикою є настільки проникною, що будь-яка спроба розмежувати ці дві наукові галузі з точністю виявляється як необхідною, так і неможливою. Мова завжди залишалась привабливою сферою і захопливою темою для філософів. В історії філософської думки дослідження феномена мови практично неможливо відокремити від історії логіки і взагалі від всієї історії філософії. Всі видатні філософи й відомі філософські школи мають те або інше вчення про взаємозв'язок між мисленням і мовою, мовою і світом.

Характерно, що визначальні дослідження взаємодії філософії і мови сягають давньогрецької філософської епохи. Довготривале протистояння Платона з софістами є типовим прикладом цього явища. Платон виступає проти софістів, тому що вони досить компетентно використовують свої вміння перекручувати мову у власних інтересах задля того, щоб заробити гроші. Він лютує через те, що бачить, яку небезпеку й загрозу становить софістика для справжнього спілкування й життя в суспільстві. До Платона софісти систематично мають справу з мовними та граматичними проблемами. На відміну від Платона, їх не цікавлять проблеми мови для теоретичних цілей. Вони мають більш нагальні завдання: навчити говорити заради певних політичних успіхів і задля отримання перемоги на судових засіданнях. Мова є нагальним інструментом політичної боротьби в Афінах 5-го століття. Окрім цього, мова стає знаряддям для досягнення певних конкретних і практичних цілей. Софісти вважають, що потрібно маніпулювати мовою задля власної переваги, якщо така людина відчуває себе здатною досягнути своєї мети. Для посилення цієї мети софісти започатковують нову галузь знань, що називається риторикою. В результаті майстерного володіння риторикою вони взмозі зробити слабкіший аргумент більш сильним, перетворювати щось добре на погане й трансформувати чорне в біле [12].

Звертає на себе увагу той факт, що в діалозі «Кратил» Платон розглядає інший аспект мови: питання про те, чи детерміновані імена речей умовою чи природою. В цьому випадку його аналіз мови звертається до проблеми термінології. Він піддає критиці умовність, оскільки це призводить до дивного наслідку, що все може бути умовно позначене будь-яким ім'ям. Отже, вона не може пояснювати правильне або неправильне застосування імені. Платон стверджує, що існує природна правильність імен. Щоб довести це, він вказує на те, що складні слова і словосполучення мають ряд правильностей. Він також визнає, що примітивні імена мають природну правильність, оскільки кожна фонема являє собою основну ідею або думку [12].

У той час як Платон займається значенням, Аристотель у своїх філософських дослідженнях мови свою зацікавленість наближає до питань логіки та категорій. Він розділяє всі речі на видові й родові категорії, визнаючи, що значення предиката створене через абстракцію подібностей між різними окремими речами (Wikipedia, 2012).

У свою чергу стоїки, зі своїми філософськими поглядами на феномен мови, роблять важливий внесок в аналіз граматики, виділивши п'ять частин мови: іменники, дієслова, апелятиви (імена або епітети), сполучники та артиклі. Вони також розробляють складне вчення про лектон, який пов'язаний з кожним мовним знаком, але відрізняється як від самого знака, так і від речі, з якою він співвідноситься. Цей лектон був значенням (або смыслом) кожного терміна. Лектон речення – це те, що ми б тепер назвали твердженням. Тільки твердження розглядаються «носіями істини» («truth-bearers») або «транспортним засобом істини» («truth-vehicles») (тобто, тільки їх можна назвати «істинними» або «хибними»), а речення постають лише їх засобами вираження (Wikipedia, 2012).

Необхідно зазначити, що середньовічні філософи занадто зацікавлені тонкощами мови і її використанням. Цей інтерес пов'язаний із необхідністю перекладу грецьких текстів латиною. Крім того, схоласти Середньовічного періоду, такі як В. Оккам і Д. Скотт, вважають логіку наукою про мову (*scientia sermocinalis*) [11; 3].

Наступними здобутками ми завдячуємо філософу 17 століття Дж. Локку. У нього була подвійна концепція мови, яка узгоджується із тогочасними філософськими точками зору на мову як необхідну, але небезпечну зручність. Мова потрібна, за Локком, оскільки вона служить засобом для справжнього спілкування між людьми. Але вона може стати небезпечною через неправильне вживання. Він, як і Платон, прагне довести, що тільки адекватна або правильно сформована мова може бути засобом спілкування. Дж. Локк вважає, що бажання знати реальність – це основа комунікації. Ми розуміємо, що завжди існує можливість говорити неправду, але Локк стверджує, що неправда не формує комунікацію, оскільки вона означає заперечення реальності. Стверджувати

неправду – це порушувати рівноправність в суспільстві, оскільки обман людини свідчить про наявність імпліцитного припущення, що він або вона не гідні знати правду. Ця ідея багато в чому пояснює, чому Дж. Локк, як і Платон, засуджує софістику [10].

На нашу думку, важливим чинником можна вважати той факт, що життя в людському суспільстві – це життя з мовою, і за допомогою мови люди обмінюються інформацією один з одним. Розуміння мови, таким чином, необхідне для розуміння людського суспільства. І це незамінний інструмент для державного будівництва й реконструкції. Ми говоримо про численні питання, ситуації сьогодення, свідками яких ми не є, а також про події минулих років, щодо яких ми, можливо, не маємо безпосереднього досвіду, чи про майбутнє, яке ми, можливо, ніколи не відчуватимемо. Ось чому П. Бергер і Т. Лукман [2] стверджують, що мова здатна стати об'єктивним сховищем величезної сукупності знань і досвіду, який може зберігатися в часі й передаватися від одного покоління до іншого. Саме у зв'язку з цим загальним уявленням Локка про мову як зв'язок соціуму не можна ігнорувати.

Зазначимо також, що на початку 19-го століття датський філософ Серен К'єркегор наполягає на тому, що мова повинна грати більш важливу роль у Західній філософії. Він стверджує, що філософія не є достатньою мірою орієнтованою на роль мови в пізнанні і що в майбутньому філософія повинна розвиватися з свідомим акцентом на мові [8]. Отже, мова починає грати центральну роль у Західній філософії кінця 19-го століття. Філософський аналіз феномена мови потім стає настільки всеохоплюючим, що часом в межах аналітичної філософії філософія загалом розуміється як філософія мови. У 20-му столітті феномен мови стає ще більш центральною темою в найрізноманітніших традиціях філософії. Поняття «лінгвістичний поворот» використовується для опису того важливого значення, яке сучасні філософи надають мові.

Тут доцільно згадати про те, що задовго до Г. Фреге вважалось звичайною справою, що мова – це необхідний засіб вираження й поширення людської думки. В Новий час Томасом Гоббсом та Джоном Локком були визначені дві основні характеристики використання мови стосовно думки: по-перше, вона використовується для сприяння розвитку пам'яті або повідомлення та запису власних думок; і по-друге, вона застосовується як необхідний засіб висловлювання власних думок іншим людям [6, 10]. Все це відбувалося незадовго до останніх десятиліть 19-го століття, коли, нарешті, філософський метод почали сприймати як корінне дослідження мови («лінгвістичний поворот»), яке покликане було найкращим чином впоратися з онтологічними або концептуальними проблемами, і Г. Фреге розглядався як один із перших і найбільш передових мислителів в цьому відношенні. Варто відзначити, що для Фреге це теж було якраз розуміння того, що думка людини залежить, в певному сенсі, від мови, або від символів загалом, і це змушувало його аналізувати роботу мови задля дослідження логічної структури думки.

Однак не слід забувати, що мова сама по собі ніколи не була головним об'єктом філософського інтересу. Слід також враховувати, що найбільш загальні філософські питання, над якими міркували філософи, були пов'язані з характером мислення загалом, його стосунком до логіки, до істини, до мови, а також до об'єктів. Неважко помітити, що надалі інтерес до мовної проблематики в філософії ґрунтується на твердому переконанні, що мова є необхідною для людської думки.

Важливо підкреслити, що філософія як наука по суті базується на мові. Багато зусиль було докладено людством у пошуки сутності взаємовідносин між цими двома галузями. Прихильники кожної дисципліни незмінно потрапляли під вплив інших. Як правило, досить важко відрізнити філософа і лінгвіста. «Лінгвістичний поворот» був дійсно рішучим переломом у цьому зв'язку філософії і мови та їх послідовників.

Це дає можливість стверджувати, що науковці починають розуміти цінність феномена мови в галузі філософії починаючи з початку 20-го століття. Вона не розглядається більше лише як просто спосіб вираження себе і, таким чином, спосіб висловлення філософської ідеї. Ця сфера філософського знання, до якої увійшли практично всі дисципліни, відтепер повністю залежить від терміна «мова». Це той період часу, коли мислителі почали цінувати роль лінгвістичних знань у філософії як дисципліні. Це той час, коли філософи, нарешті, визнають, що людське сприйняття може бути виражене за допомогою мови. Таким чином, їх першочерговою метою стає розуміння того, що являє собою феномен мови.

Говорячи про це, слід згадати, що Г. Фреге, Дж. Остін, Б. Рассел і Л. Вітгенштейн є тими філософами, які поділяють цю думку. Вони беруть на себе ініціативу зрозуміти мову і перестати

розглядати її як несуттєву [14, 4]. З часом через цю обставину змінюється й проблематика досліджень філософів. Філософи починають звертати увагу на мову, якою вони користуються, щоб відповісти на головні філософські питання.

Примітно, що в цей період під впливом нових уявлень суттєво змінюється й предметне поле філософії. Філософські концепції виражаються більш прямо й безпосередньо, на відміну від колишніх часів, коли вони було невизначеними й абстрактними. Це сприяло наближенню, розумінню звичайними людьми філософської проблематики. За словами Г. Гердера, мова визначає межі та принципи всього людського пізнання [5].

Таким чином, є очевидним, що філософські дослідження відіграють величезну роль у галузі лінгвістики. Лінгвістика значною мірою спирається на пошук значення й розуміння його. Цю подвійну роль часто відіграє семантика. Після того, як стільки багато було сказано про «лінгвістичний поворот», лінгвісти, в свою чергу, починають проявляти інтерес до філософії та її підрозділів. Л. Вітгенштейн, який займався аналізом значення й тим самим заклав основи для проведення інших досліджень, стверджує: «Для великого класу випадків, хоча й не для всіх – у яких ми використовуємо слово «значення», воно може бути визначене таким чином: значення слова є його вживання у мові» [4].

Проаналізувавши все зазначене, можна зробити висновок, що специфіка соціально-філософського аналізу феномена мови полягає в його цілісному сприйнятті та розумінні цінності цього феномена. Мова є атрибутом соціального буття, необхідною умовою для формування думки. Безсумнівно, філософські та лінгвістичні категорії настільки переплетені, що виявляються нероздільними. Як соціально-філософські, так і лінгвістичні теорії мають вирішальне значення для історії вивчення мови, адже свідчать про особливий стосунок граматичних категорій до вирішення проблеми вищого Буття в філософії та про неможливість розподілу логіки і граматики в наукових працях лінгвістів. Отже, є очевидним, що характеристика соціально-філософських аспектів феномена мови є перспективним напрямом подальшого вивчення даної проблематики.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Аристотель. Политика / Аристотель; [перевод С.А. Жебелева]. – М. : АСТ, 2010. – 400 с.
2. Бергер П., Лукман Т. Социальное конструирование реальности. Трактат по социологии знания / П. Бергер, Т. Лукман; [перевод Е. Руткевич]. – М. : Медиум, 1995. – 323 с.
3. Блаженный Иоанн Дунс Скот. Избранное / Дунс Скот; [пер. И.В. Лупандина и А.В. Апполонова; сост. и общая редакция Г.Г. Майорова]. – М. : Изд-во Францисканцев, 2001. – 583 с.
4. Витгенштейн Людвиг. Логико-философский трактат / Людвиг Витгенштейн; [перевод с нем. Л. Добросельского]. – М. : АСТ, 2010. – 192 с.
5. Гердер И.Г. Трактат о происхождении языка / И.Г. Гердер; [пер. с нем. Г.Ю. Бергельсона]. – М. : ЛКИ, 2007. – 158 с.
6. Гоббс Т. Левиафан, или Материя, форма и власть государства церковного и гражданского / Т. Гоббс; [перевод с англ. А. Гутермана; редактор А.В. Матешук]. – М. : Мысль, 2001. – 478 с.
7. Карнап Р. Значение и необходимость. Исследование по семантике и модальной логике / Р. Карнап; [пер. с англ. Н.В. Воробьева]. – М. : ЛКИ, 2007. – 380 с.
8. Кьеркегор С. Беседы / С. Кьеркегор; [перевод А. Лызлова]. – М. : Издательство Свято-Владимирского братства, 2009. – 288 с.
9. Лазарева М.Ю. Язык как «круг» социальности» / М.Ю. Лазарева // Ученые записки Казанского государственного университета. – Т. 149. – Гуманитарные науки. – Казань : Казанский государственный университет им. В.И. Ульянова-Ленина, 2007. – С.139-145.
10. Локк Дж. Опыт о человеческом разуме / Дж. Локк; [пер. с англ. А.Н. Савина]. – М. : Мысль, 1985. – 726 с.
11. Оккам У. Избранное / У. Оккам; [пер. с лат. А.В. Апполонова и М.А. Гарнцева; общ. ред. А.В. Апполонова]. – М.: Едиториал УРСС, 2002. – 272 с.
12. Платон. Избранные диалоги / Платон; [перевод М.С. Соловьёва, С. Шейнман-Топштейн, Т. Васильевой и др.]. – М.: Эксмо, 2007. – 768 с.

13. Подольская О.С. Язык в философских концепциях современности / О.С. Подольская // Язык и перевод. – Хабаровск: Изд-во ХГТУ, 2001. – С.6-8.
14. Фреге Г. Логика и логическая семантика: Сборник трудов / Г. Фреге; [пер. с нем. Б.В. Бирюкова; ред. З.А. Кузичева]. – М.: Аспект Пресс, 2000. – 512 с.
15. Шмелёва Ж.Н. Проблема актуализации социально-философского анализа языка / Ж.Н. Шмелёва // Вестник КрасГАУ. – Красноярск : Изд-во КрасГАУ, 2007. – №1– С.292-295.
16. Языки как образ мира: антология / [Мюллер М., Сепир Э., Уорф Б.Л., Витгенштейн Л. и др.]. – М.: АСТ, 2003. – 576 с.

SUMMARY

The specific character of socio-philosophical analysis of language is investigated in this article. The author of the article seeks to ascertain that socio-philosophical theories are of crucial importance for the history of studies of the language.

I.A. САЙТАРЛИ

СИНХРОННИЙ АНАЛІЗ СОЦІАЛЬНОЇ КУЛЬТУРИ У КОНТЕКСТІ АЗІЙСЬКОЇ КОРПОРАТИВНОСТІ

Статтю присвячено осмисленню специфіки сучасної соціальної культури на прикладі співвідношення ісламської, азійської та європейської соціокультурної традицій.

Несумісність декотрих нормативних культур у сучасному соціокультурному просторі є однією із актуальних тематик постмодерної філософії культури, особливо у контексті питання співвідношення ціннісних систем та соціальної структури. Експресивно-артикульована манера, у якій непримиримі адепти «лібертарного» світогляду атакують потестарні технології, перетворилася на стару, «гарну» традицію. Справді, чи можливе примирення «західних» цінностей із тими соціокультурними практиками, які і по сьогодні практикують «надписи по живій плоті» з їх театральними, майже некрофільськими надмірностями? Чи не наражається у цьому місці західноєвропейська толерантність на самозаперечення – «історичний горизонт» (Гайдегер) суб'єктивістської інтерпретації?

Постмодерністська позиція щодо пояснення засад «кривавих технологій витіснення бажання» давно відома: в умовах відсутності високорозвиненої економіки індустріального типу інший – цивілізований спосіб зберігати соціальну рівновагу, що не принижує людської гідності та не порушує вимог елементарної людяності, є неможливим у принципі. Так, на початку ХХІ ісламський радикалізм демонструє свою палку прихильність середньовічним законам шаріату, які знаходять, як не парадоксально це виглядає, підтримку з боку арабського населення. Красномовним прикладом жорстокої пенітенціарної системи, а разом із нею потестарної соціокультури у сучасному світі є Саудівська Аравія. Список злочинів, за які тут карають смертю не потребує коментарів. При чому перше місце у переліку заборонених речей займають злочини сексуального характеру: подружня зрада, перелюбство, гомосексуалізм, проституція, зґвалтування, сексуальні збочення, віровідступництво, богохульство, чаклунство, розбійництво, крадіжка автомобіля, наркоторгівля, протиправне вторгнення до помешкання, убивство, тероризм та ін. Повна криміналізація статевого стосунку між дорослими людьми, опосередкована смертною карою, є ще одним доказом на користь рахівської теорії *танатосу*.

Поряд з опозиційною європейській традиції «ісламською» соціокультурою у синхронному контексті є азійській патерналістичний колективізм. Втім, патерналістичний колективізм або корпоративність є не так полярною, як нейтральною моделлю у відношенні гуманістичних інтенцій пізньої стадії західноєвропейського індивідуалізму. Японія визнана як одна із найрозвиненіших постіндустріальних країн світу. Чи не є вона виключенням постмодерністської формули: перевиробництво товарів та послуг дорівнює згубній стадії індивідуалізму – «гедоністичному нарцисизму»?

Корпоративний дух у Японії настільки потужний, що дозволяє їй не тільки підтримувати високий рівень продуктивності, а й застосовувати «комунітаризм» (корпоративність) як альтернативний механізм соціального примусу, що вочевидь протистоять східній – потестарній репресії та європейському споживацтву. Можна скільки завгодно говорити про визначальний вплив